

Mogućnosti korištenja demografske studije razvitka stanovništva grada za planiranje budućeg razvitka grada

Dušan Došić

I. FAKTORI KOJI MOGU DA UTICU NA BRŽI RAZVITAK STANOVNIŠTVA U GRADU

Istorijski posmatrano, nastajanje i razvijanje gradova pretežno se odvija mehaničkim kretanjem stanovništva. Postoji nekoliko faktora koji mogu da utiču na brži porast nekoga grada, odnosno na brži porast njegovog stanovništva. Ukoliko se brže razvija stanovništvo nekoga grada, u pravilu se brže menjaju strukture toga stanovništva. Te promene se ogledaju, na primer, u promeni polne, starosne i kvalifikacione strukture, strukture po školskoj spremi itd. One se dešavaju pod uticajem nekoliko faktora, i u zavisnosti od toga koji od tih faktora utiče na brži porast stanovništva odnosno grada, u tom pravcu će se dešavati i promene u strukturi stanovništva.

O kakvim promenama se radi? Kada bi se stanovništvo nekoga grada razvijalo samo prirodnim kretanjem stanovništva, strukture tog stanovništva bi se razvijale postepeno i ne bi dolazilo do nekih naglijih promena. Međutim, kada se stanovništvo nekoga grada pretežno povećava mehaničkim kretanjem stanovništva (pod uticajem faktora koje ću kasnije navesti), onda su strukture stanovništva podložne bržim i naglijim promenama. Naravno, to stvara niz teškoća kako u aktualnom životu grada tako i u njegovom daljem razvitku. Jer, ako se poremeti polna struktura stanovništva, dolazi u pitanje reprodukcija stanovništva grada; ako se poremeti starosna struktura, dolazi u pitanje kako reprodukcija stanovništva tako i ekonomske funkcije grada, itd.

Apstraktno posmatrano, razvitak gradova može nas uputiti bar na tri osnovna tipa po kojima se stanovništvo gradova razvija. Za jedan od kriterijuma za razlikovanje ovih tipova razvitka gradova mogao bi se prihvatiti procenat autohtonog stanovništva u njima. Tako se oni mogu opisati na sledeći način:

1. gradovi sa brzim porastom stanovništva, ali sa nešto većim mehaničkim priraštajem — imaju procenat autohtonog stanovništva,
2. gradovi sa visokim prirodnim priraštajem — imaju viši procenat autohtonog stanovništva,
3. gradovi sa mehaničkim porastom — imaju niži procenat autohtonog stanovništva.

Naravno, ovo su samo tri osnovna idealna tipa, dok je u praksi moguće naći mnogo više podtipova koji imaju izmenjene karakteristike stanovništva. Ne ulazeći na ovom mestu u detaljno analiziranje karakteristika stanovništva po pojedinim tipovima, napomenućemo samo da će svaki od ovih tipova imati ako ne sasvim različitu, a ono bar unekoliko različitu strukturu stanovništva po starosti, polu, kvalifikaciji, školskoj spremi, veličini i sastavu porodice i sl.

Ima nekoliko faktora koji mogu znatnije da utiču na brži porast nekoga grada, a samim tim i na određene promene u strukturi stanovništva. Uticaj ovih faktora ne treba posmatrati izolovano; oni su obično povezani i deluju zajedno. Takav je slučaj i sa stanovništvom Beograda, jer je na njegov brzi rast uticalo više faktora. Zato se prilikom analize sadašnjih struktura stanovništva Beograda, kao i prilikom projekcija budućeg razvitka, moraju imati u vidu faktori koji su uticali na njegov brži razvitak.

Smatram da treba istaći sledeće faktore kao veoma značajne za brži razvitak nekoga grada, a samim tim i faktore promena u strukturama stanovništva grada. Ti faktori su:

- a) istorijski nastanak grada,
- b) geografski položaj grada,
- c) privredni potencijal grada,
- d) grad kao administrativni centar,
- e) grad kao školski centar.

a) Istorijski nastanak grada

Svaki od tih faktora ćemo posebno razmotriti.

Istorijski momenat u kom je grad nastao može da ima znatniji uticaj na sastav i strukturu stanovništva. Na primer, ukoliko grad ima bogatiju istoriju, a nije se umešao neki drugi momenat, po pravilu će imati i veći procenat autohtonog stanovništva, drugačiji sastav stanovništva prema nivou obrazovanja, prema kvalifikaciji itd. Naravno, treba voditi računa o veličini grada. Ukoliko se grad postepeno razvijao, utoliko će se i sve strukture gradskog stanovništva postepeno razvijati. Međutim, veoma mali grad, može imati bogatu istoriju, pa onda odjednom (zbog nagle industrijalizacije ili tome slično) nastane nagli razvoj gradskog stanovništva, tako da se strukture stanovništva razvijaju neravnomernim tempom.

Uglavnom, ovaj momenat treba imati u vidu, jer može da bude veoma indikativan za sagledavanje dosadašnjeg razvitka strukture stanovništva, kao i za prognoziranje daljeg razvitka. S velikom verovatnoćom se može reći da će grad koji se u dužem vremenskom periodu postepeno razvijao, imati ravnomernije raspoređeno stanovništvo, stabilnije strukture i manje promene u strukturi stanovništva. Za buduću razvitak stanovništva takvoga grada može se reći da se strukture neće znatnije menjati, a ukoliko se i menjaju, te promene neće biti znatnije prirode.

S druge strane, grad koji se naglo razvija, odnosno u kome se u kratkom vremenskom periodu naglo poveća stanovništvo, po pravilu ima veoma

velike razlike u strukturi stanovništva. U zavisnosti od faktora koji je uticao na naglo povećanje grada, promene u strukturama stanovništva mogu biti veoma različite. Pored veoma blagih promena u strukturi stanovništva, koje ne moraju da imaju nekih većih posledica na život grada, poznati su i slučajevi da je poremećena polna struktura grada (na primer pod uticajem naglog razvitka tekstilne industrije), tako da je dovedena u pitanje reprodukcija stanovništva.

b) Geografski položaj grada

U ovom slučaju se ne misli na pravu geografsku lociranost grada, na njegov prirodni položaj, već — ako se tako može reći — na njegov socijalno-geografski položaj, tj. u kakvom se regionu nalazi taj grad, kakav je privredni potencijal tog regiona, kakve su karakteristike stanovništva regiona itd.

Ovaj uslovno nazvan geografski položaj grada, može da bude veoma značajan. Ako je grad lociran u regionu u kome je on jedini privredni centar, biće unekoliko različitija struktura njegovog stanovništva nego ako je lociran u regionu gde ima više privrednih centara. Ili, ako je stanovništvo tog regiona veoma pokretno, sastav stanovništva odnosnoga grada biće drugačiji nego ako je stanovništvo u gravitacionom regionu stacionarno itd.

Važnost ovog faktora se ogleda u tome što se stanovništvo grada formira iz okvira stanovništva gravitacionog regiona oko tog grada. U zavisnosti od toga kakav je sastav stanovništva gravitacionog regiona, biće i sastav stanovništva grada. Najjednostavniji je primer: ako je u gravitacionom regionu velik broj nepismenog stanovništva, u samom gradu će taj broj biti nešto manji, ali ipak značajan.

c) Privredni potencijal grada

Kad se govori o privrednom potencijalu grada i stanovništvu toga grada, imaju se u vidu dve stvari: prvo, koliko je privreda odnosnoga grada sposobna da privuče novu radnu snagu, i drugo, kakav je karakter privrede, odnosno kakvu radnu snagu privlači odnosna privreda.

Ako je grad jak privredni centar, on će moći bez velikih teškoća da apsorbuje novu radnu snagu iz gravitacionog regiona, i na taj način će biti privlačan za stanovništvo tog regiona. Migracije će biti intenzivnije, a struktura stanovništva grada drugačija. Ukoliko je pak grad nedovoljno privredno razvijen, neće moći da privlači novu radnu snagu, pa će i strukture stanovništva moći eventualno samo sebe da reprodukuju, odnosno neće se bitnije menjati.

Od karaktera privrede zavisi kakvu će radnu snagu, odnosno kakve strukture stanovništva zapošljavati ta privreda. Na primer, ako je privreda grada pretežno zasnovana na metalnoj industriji, onda će više privlačiti muško stanovništvo; ovo će onda stvoriti višak muškog nad ženskim stanovništvom. Ili, ako je privreda grada zasnovana na tekstilnoj industriji, stvorice se višak ženskog nad muškim stanovništvom. U oba slučaja se stvaraju poremećaji u strukturi stanovništva prema polu, što ima odgovarajuće posledice na reprodukciju stanovništva. Naravno, ovo je samo jedan od mogućih delovanja privrede na promene u strukturama stanovništva, a moguće je navesti i niz drugih primera.

d) Grad kao administrativni centar

Može se očekivati da će grad koji je administrativni centar nekog regiona, imati unekoliko različitu strukturu stanovništva od grada koji je samo privredni centar. Ako je grad administrativni centar, u strukturi njegovog stanovništva će biti više rukovodećeg kadra, više stručnjaka, više visokkvalifikovanog kadra itd.

Već samim položajem administrativnog centra, grad se unekoliko brže razvija nego drugi gradovi, odnosno privlači više investicija i kadrova. Tako se i stanovništvo toga grada razvija po drugačijim tokovima nego stanovništvo ostalih gradova. S obzirom da je taj grada administrativni centar, on će u većini slučajeva biti i kulturni, i školski, i privredni centar, pa su i strukture stanovništva po školskoj spremi, kvalifikaciji i sl. znatno različite od onih u drugim gradovima.

e) Grad kao školski centar

Kao po pravilu, veći gradovi su i veliki školski centri. Ukoliko je grad veći, utoliko je školstvo u njemu razvijenije. Međutim, ne mora uvek biti ta povezanost između veličine grada i razvijenosti školstva; ima primera da relativno mali grad ima veoma razvijeno školstvo, no u našoj je zemlji mnogo češći slučaj povezanosti veličine grada s razvijenošću školstva.

Uticao razvijenog školstva u nekom gradu na strukture stanovništva je neposredan. Ukoliko je školstvo više razvijeno, utoliko će učešće mladih u starosnoj strukturi stanovništva biti veće. Povezanost ova dva faktora je utoliko veća ukoliko se radi o većem nivou škole. Ako je razvijeno samo srednje školstvo, ova povezanost se ispoljava u manjem intenzitetu nego kad je razvijeno visoko školstvo. Ta progresivnost je normalna, jer ako je razvijeno visoko školstvo, samim tim se podrazumeva da je razvijeno i srednje školstvo.

Povezanost ovih faktora sa prirodnim i mehaničkim kretanjem stanovništva

Navedeni faktori su samo deo svih onih faktora koji mogu da utiču na povećanje stanovništva grada. Kada razmatramo dosadašnji a i budući razvitak stanovništva grada, moramo uvek imati u vidu sve najvažnije faktore koji su podsticali taj razvitak. Ovi faktori imaju najneposredniji uticaj na prirodni i mehanički priraštaj stanovništva grada.

Prirodni priraštaj stanovništva je rezultanta nataliteta i mortaliteta. Visina prirodnog priraštaja stanovništva jednoga grada zavisi u prvom redu od visine prirodnog priraštaja regiona u kome se nalazi. Tako će prirodni priraštaj stanovništva jednoga grada na Kosovu biti na sasvim drugom nivou nego, recimo, prirodni priraštaj stanovništva nekoga grada u Sloveniji. Dakle, ako je visina prirodnog priraštaja stanovništva okolnog regiona na visokom nivou, i prirodni priraštaj stanovništva toga grada će biti na relativno visokom nivou, ili obrnuto, ako je u tom regionu nizak prirodni priraštaj, biće relativno nizak i u samom gradu.

Zavisnost između prirodnog priraštaja regiona i grada ogleda se i u tome što je prirodni priraštaj u gradu po pravilu nešto niži. Kao što je iz mnogih empirijskih istraživanja poznato, kod urbanog stanovništva je natalitet niži, a time i prirodni priraštaj. Tu se ispoljava uticaj urbanizacije, industrijske sredine, školske spremne. (U mnogim radovima je izneta kore-

lacija između školske spremne i fertiliteta: stanovništvo sa višom školskom spremom ima u proseku manji broj dece nego stanovništvo sa nižom školskom spremom.)

Kao što je poznato, ako se stanovništvo nekoga grada brzo povećava, svoj porast po pravilu duguje mehaničkom priraštaju. Svi napred pobrojani faktori utiču na veći ili manji mehanički priliv stanovništva u grad, a s druge strane, to odakle i koje se stanovništvo doseljava u grad, direktno utiče na formiranje struktura gradskog stanovništva. Dakle, može se govoriti o jednoj univerzalnoj povezanosti svih ovih faktora. Da slika bude potpunija, treba spomenuti povezanost prirodnog priraštaja i migracija. Prirodni priraštaj jednoga grada zavisi od toga iz kog područja se doseljava stanovništvo u njega. Ako stanovništvo dolazi u grad iz visok natalitetnih područja, ono će istina sniziti svoj natalitet pod uticajem gradske sredine, ali će on ipak biti na relativno visokom nivou.

II. MOMENTI U DOSADAŠNJEM DEMOGRAFSKOM RAZVITKU STANOVNIŠTVA BEOGRADA KOJE TREBA IMATI U VIDU PRILIKOM PRILIKOM PLANIRANJA BUDUĆEG RAZVITKA GRADA

1. Porast stanovništva Beograda

Dosadašnje izlaganje faktora koji utiču na brži porast stanovništva grada imalo je za cilj da ukaže na najvažnije uticaje za brzo povećanje grada, o kojima treba voditi računa. To su u stvari opšti faktori, ali prilikom planiranja buduće urbanizacije nekoga grada mora se poći od nekih realnih pokazatelja. Treba ukazati na neke od brojnih mogućnosti da se demografska studija razvitka stanovništva grada iskoristi za planiranje buduće urbanizacije grada. Kao osnov ovom izlaganju poslužiće studija Centra za demografska istraživanja: *Tendencije u dosadašnjem demografskom razvitku Beograda i perspektive za budući period.*

Porast stanovništva Beograda se odvija tempom koji se može okarakterisati kao veoma brz. Ma koliko se smatralo da je porast tako velikog grada veoma varijabilan, ipak se za relativno dug period može sagledati njegova konstantna veličina. Porast stanovništva Beograda se većim delom odvija mehaničkim priraštajem, a manjim delom prirodnim priraštajem. Prirodni priraštaj je relativno konstantna veličina, jer je stopa prirodnog priraštaja na približno istom nivou u dužem periodu vremena. Mehanički priraštaj je podložan bržim promenama, ali ipak ne toliko naglim da ih je nemoguće pratiti. U relativno dugom vremenskom periodu mehanički se priraštaj održava na približno istom nivou. Promene se dešavaju pod uticajem jačih društveno-ekonomskih promena. Na primer, ukoliko dođe do smanjenih mogućnosti za zapošljavanje, treba očekivati i smanjenje mehaničkog priraštaja. Dakle, moguće je predvideti veće promene u mehaničkom priraštaju grada.

Ukupni porast stanovništva gradskog područja Beograda¹ u periodu posle drugog svetskog rata beleži stalni porast, ali ipak odražava aktuelne društveno-ekonomske promene.

Tabela 1

Kretanje ukupnog stanovništva gradskog područja Beograda

Godina popisa	Ukupno stanovništvo	Prosečan godišnji porast između popisa
1948.	370.106	7.590
1953.	443.991	15.235
1961.	598.346	19.294
1962.	641.000	24.400
1963.	666.000	25.000
1964.	691.000	25.000
1965.	712.000	21.000
1966.	730.000	18.000
1967.	745.000	15.000

Napomena: Od 1962. do 1967. g. uzete su procene Zavoda za statistiku Beograda sa stanjem krajem godine.

Izvor: CDI: *Tendencije u dosadašnjem demografskom razvitku Beograda i perspektive za budući period.*

Ako u tabeli 1 pogledamo kolonu »prosečan godišnji porast između popisa« možemo primetiti da se on povećava sve do 1964. godine, a da zatim počinje da pada u povezanosti s tzv. privrednom reformom. Ovo opadanje treba shvatiti i kao tendenciju smirivanja trenda mehaničkog priraštaja stanovništva na gradskom području, s jedne strane zbog stabilizovanja privredne situacije, a s druge zbog toga što je ovo područje u znatnoj meri zasićeno stanovništvom, jer se većina stanovništva naseljavala baš na ovom području.

Porast stanovništva unutar samoga gradskog područja nije se odvijao istim tempom. Najviše su se povećali oni delovi gradskog područja na kojima su izgrađena nova naselja, dok su se centralni, stariji delovi grada, sporije povećavali.

1. U spomenutoj studiji data je sledeća teritorijalna podela administrativnog područja grada Beograda, koja će se koristiti i u ovom radu. Administrativno područje grada Beograda:

1. Gradsko područje,
2. Prigradsko područje,
3. Ostala naselja administrativnog područja.

Teritorija »gradskog područja« određena je prema definiciji koju je usvojio Zavod za statistiku grada Beograda. Prema ovoj definiciji »gradsko područje« obuhvata samo izgrađene delove gradskih opština, bez sela koja su im pripojena, i to:

- opštine Savski Venac, Stari Grad, Novi Beograd i Vračar u potpunosti;
- opštinu Čukarica bez naselja Zarkovo, Zeleznik, Ostružnica, Sremčica, Resnik, Rušanj, Velika Moštanica, Pečani, Rucka i Umka;
- opštinu Voždovac, bez naselja Jajinci, Kumodraž, Rakovića (selo), Beli Potok, Pinosava, Zuce, Ripanj, Rošnjaci i Brđani;
- opštinu Zvezdara bez naselja Mali Mokri Lug, Mirijevo i Veliki Mokri Lug;
- opštinu Palilula bez naselja Višnjica, Slance, Veliko Selo i bez bivše opštine Krnjača i opštinu Zemun bez naselja Batajnica, Ugrinovci i bez bivše opštine Surčin.

Teritorija »prigradskog područja« obuhvata naselja iz najbliže okoline Beograda u kojima su integracioni procesi sa gradom počeli ili će početi u bliskoj budućnosti. U ovo područje uključena su sledeća naselja: Krnjača, Mirijevo, Mali Mokri Lug, Veliki Mokri Lug, Kumodraž, Jajinci, Rakovića (selo), Zarkovo, Zeleznik i Višnjica.

Teritorija »ostala naselja administrativnog područja« obuhvata sva naselja sa administrativnog područja koja nisu uključena u gradsko ili prigradsko područje.

Tabela 2

Indeks porasta stanovništva u pojedinim delovima gradskog područja od 1948. do 1961. g.

Opština	Indeks porasta 1961/1948.
Beograd — naselje	167,7
Čukarica — deo grada	186,9
Palilula — deo grada	190,9
Savski Venac	138,7
Stari Grad	142,5
Voždovac — deo grada	168,7
Vračar	142,1
Zvezdara — deo grada	154,6
Novi Beograd	362,7
Zemun — deo grada	175,5

Izvor: CDI: *Tendencije u dosadašnjem demografskom razvitku Beograda i perspektive za budući period.*

Uporedni pregled porasta stanovništva prema teritorijalnoj podeli administrativnog područja grada Beograda, koja je napred spomenuta, pokazuje da su se naselja različito povećavala.

Tabela 3

Ukupan broj stanovnika u Beogradu od 1948. do 1966. godine

Godina	Gradsko područje	Prigradska naselja	Ostala naselja	Administrativno područje
1948.	370.106	20.908	168.156	559.170
1953.	443.991	25.914	183.193	653.098
1961.	598.346	45.675	209.494	853.515
1966.	735.984	68.205	221.411	1.025.600
Indeks 1966/1948.	198,9	326,2	131,7	183,4

Izvor: CDI, cit. rad.

Ako gledamo tempo porasta od 1948. do 1966. godine, možemo primetiti da su se najviše povećala prigradska naselja (preko tri puta). Međutim, s obzirom na mali broj stanovnika u njima, njihov porast nije mnogo uticao na celokupni porast stanovništva administrativnog područja grada Beograda. Najveći porast u stvari ima gradsko područje, jer u celokupnom povećanju stanovništva na administrativnom području učestvuje sa oko 80%. To navodi na jedan drugi zaključak — da je gradsko područje u stvari ono koje je privuklo najveći broj stanovnika i da se mehanički priliv stanovništva usređuje na gradsko područje. Ako imamo u vidu da je gradsko područje i ranije bilo veoma gusto naseljeno, onda postaje jasno da se ono teritorijalno mora širiti, a deo prirodnog i naročito mehaničkog priraštaja moraju primiti prigradska i ostala naselja. Na takav zaključak navode i podaci o gustini naseljenosti po opštinama.

Najveću gustinu naseljenosti imaju tzv. gradske opštine, zatim opštine koje zahvataju gradsko područje ali obuhvataju i okolna seoska naselja, i najzad opštine izvan gradskog područja.

Tabela 4

Gustina naseljenosti po opštinama

Opštine	Broj stanovnika na 1 km ²			
	1948.	1953.	1961.	1966.
Barajevo	82	85	85	77
Čukarica	231	264	432	532
Grocka	100	106	114	115
Novi Beograd	224	277	813	1.593
Obrenovac	100	108	118	119
Palilula	105	132	199	262
Savski Venac	4.158	5.028	5.690	6.054
Sopot	84	86	85	81
Stari Grad	9.668	11.616	13.788	13.900
Voždovac	349	411	573	715
Vračar	20.719	25.049	29.474	31.000
Zemun	132	153	219	297
Zvezdara	180	215	287	342

Izvor: CDI, cit. rad.

Napomena: Površina opština u 1967. godini.

2. Prirodni i mehanički priraštaj stanovništva Beograda

Komponente porasta stanovništva na gradskom području Beograda — prirodni i mehanički priraštaj — sa različitim intenzitetom učestvuju u ukupnom porastu stanovništva. Stopa prirodnog priraštaja raste do pedesetih godina, a zatim konstantno opada. Međutim, i pored toga se za prirodni priraštaj može reći da ima relativno stabilno kretanje.

Tabela 5

Prirodni i mehanički priraštaj stanovništva na gradskom području Beograda

Godina	Prirodni priraštaj	Mehanički priraštaj
1946.	1.948	27.052
1947.	4.425	19.575
1948.	4.272	14.728
1949.	6.217	13.783
1950.	7.022	13.978
1951.	6.545	— 4.545
1952.	6.151	5.849
1953.	6.644	10.856
1954.	5.981	7.519
1955.	5.694	6.983
1956.	4.854	9.253
1957.	3.988	15.012
1958.	4.009	20.991
1959.	3.970	21.030
1960.	4.020	20.980
1961.	4.651	22.349
1962.	4.722	17.278
1963.	4.989	20.011
1964.	4.920	20.080
1965.	5.301	15.699
1966.	4.982	13.018
1967.	4.505	10.495

Izvor: CDI, cit. rad.

Mehanički priraštaj na ovom području je veoma podložan promenama u privredi grada. Nakon veoma velikog mehaničkog priraštaja iz rata, na-

stupa period opadanja koji traje sve do 1051. godine, kad je zabeležio čak negativnu vrednost. U daljnjem periodu beleži stalan uspon i zadržava se na visokom nivou sve do 1964. godine (uticaj privredne reforme), a zatim počinje polako da opada.

Za administrativno područje grada Beograda može se reći da je imalo slično kretanje stope mehaničkog priraštaja kao i gradsko područje, s obzirom na to da je relativno mala populacija koja živi izvan gradskog područja, a i najveća su useljavanja baš na ovo područje.

Tabela 6

Prirodni i mehanički priraštaj stanovništva na administrativnom području grada Beograda

Godina	Na 1000 stanovnika		
	Priraštaj		Porast
	prirodni	mehanički	
1961.	8,3	33,0	41,3
1962.	7,8	25,4	33,2
1963.	8,1	25,2	33,3
1964.	7,4	25,8	33,2
1965.	7,7	21,4	29,1
1966.	7,3	16,1	23,4
1967.	6,6	13,4	20,0

Izvor: CDI, cit. rad.

U periodu 1961—1967. godine stopa mehaničkog priraštaja stalno opada, s tim što je opadanje nešto znatnije posle 1964. godine.

Veoma je značajno pitanje porekla stanovništva Beograda. Prema podacima popisa 1961. godine, samo je 33,5% autohtonog stanovništva, dok kod aktivnog stanovništva taj procenat iznosi samo 20,4. Područja s kojih se stanovništvo doseljava u Beograd uglavnom su povezana s distancom udaljenosti od Beograda. Najviše je doseljenika sa užeg područja Srbije i Vojvodine, odnosno utoliko je manje doseljenika sa područja koje je više udaljeno od Beograda. Selektivnost migracija je jasno izražena u pogledu starosne strukture migrantskog stanovništva. Stanovništvo između 17. i 41. godine učestvuje u migracijama sa preko 70%.

Na osnovu ovih pokazatelja može se zaključiti da će se u budućem periodu i stopa prirodnog i mehaničkog porasta zadržati na sadašnjem nivou, odnosno da će se kretati približno na tom nivou.

Za komponente prirodnog priraštaja, natalitet i mortalitet, može se reći da će se natalitet kretati u razmaku od 1—2% oko nivoa koji je bio u periodu 1966—68. godine (12—12,5%). Opšti mortalitet će unekoliko porasti zbog toga što će stanovništvo Beograda zahvatiti demografski proces starenja, dok će se smrtnost odojčadi i male dece smanjivati.

Mehanički priraštaj će lagano opadati do 1980. godine, a posle tog će se stabilizovati, odnosno beležiti mali porast.

Udeo mehaničkog priraštaja u porastu stanovništva Beograda u narednom će se periodu smanjivati, s obzirom na njegovu opadajuću tendenciju. I pored toga, u narednom periodu će najvažnija komponenta porasta stanovništva Beograda biti mehanički priraštaj. Kako se očekuje, stanovništvo administrativnog područja Beograda povećavaće se za 25.000 novih stanovnika

godišnje (gradsko područje za 19.000). Pored ovog apsolutnog povećanja stanovništva, treba voditi računa i o strukturama tog stanovništva, kao i o tome odakle se doseljava. Da istaknemo samo neke od tih momenata. U strukturi migrantskog stanovništva, što je poznato iz nekih radova i iz podataka popisa, najviše učestvuje aktivno stanovništvo, tj. ono u radnom periodu života. To ukazuje na problem zaoštavanja stambenog problema, jer to stanovništvo u većini slučajeva mora odmah da reši stambeno pitanje. Svim je drugačiji slučaj kad se stanovništvo povećava prirodnim priraštajem. To stanovništvo bi očekivalo da reši stambeni problem tek posle 20 do 25 godina, a stambena kriza bi se odrazila samo u produžavanju boravka mladih kod roditelja.

Treba naročito istaći pitanje — odakle se stanovništvo doseljava u Beograd? U nekim radovima, kao i u podacima popisa, prikazano je da s rastom distance intenzitet migracije opada. U konkretnom slučaju (primer Beograda) to bi značilo da ma koliko da je Beograd privlačan centar, ipak je gro doseljenog stanovništva iz uže i šire Srbije, a manji deo je iz drugih republika. Povezano s ovim treba obratiti pažnju na društveno-kulturne karakteristike stanovništva koje se doseljava u Beograd, naročito na navike stanovanja i tome slično. Na primer, treba imati u vidu da je dobar deo naselja u Srbiji raštrkanoga tipa, da stanovništvo u našim selima, pa i u gradovima, živi u sopstvenoj kući sa okućnicom itd. U svetlu svega toga opravdano se postavlja pitanje celishodnosti građenja naselja kao što je, recimo, Novi Beograd ili neko drugo, sa velikim stambenim blokovima. Nije li možda celishodnije da se Beograd širi, jer prostora očigledno ima dovoljno, nego da se diže u visinu. Prilikom planiranja daljnjeg razvitka grada ne može se prenebregnuti kultura stanovanja stanovništva, stvarana vekovima. O nevažavanju ovoga momenta u dosadašnjem planiranju grada dovoljno ubedljivo govori nagli razvitak vikend-naselja na samoj teritoriji administrativnog područja grada, kao i nastanak divljih naselja. Možda bi se orijentacijom daljnjeg razvitka Beograda na porodične kuće mogao ublažiti stalni stambeni problem Beograda, jer bi se u većoj meri mogla da angažuju privatna sredstva.

Takođe treba istaći jedan čisto demografski problem u vezi sa planiranjem razvitka grada u velikim stambenim blokovima. Niz ispitivanja je pokazalo da je u velikim stambenim blokovima (naročito soliterima) broj dece znatno manji. Nije teško pretpostaviti da će se bračni parovi opredeljavati za manji broj dece ako ih moraju držati zatvorene na, recimo, osmom ili desetom spratu. Zbog toga se i odluka da se grad razvija u visinu a ne u širinu, javlja kao instrument demografske politike — u smislu ograničavanja broja dece, odnosno smanjivanja prirodnog priraštaja grada.

3. Promene u strukturi domaćinstva

Uporedo sa promenama u broju stanovništva Beograda menja se i broj domaćinstava, a unekoliko i njihova struktura. U dosadašnjim je popisima prosečna veličina domaćinstva bila relativno stabilna; po popisu 1948. g. — 2,6 članova, 1953. g. 2,8 članova, a po popisu 1961. g. — 2,7 članova. Za budući period se pretpostavlja da se prosečna veličina porodice neće menjati, odnosno da će ostati približno na istom nivou.

Sa aspekta planiranja buduće strukture stanova, mnogo je važnija struktura domaćinstava prema broju članova. Pored očiglednih razlika po područjima pada u oči činjenica da na gradskom području ima najviše samač-

kih domaćinstava (28,7%), a znatan je broj i domaćinstava sa 2 i 3 člana. Ukoliko se udaljavamo od centra grada (prigradska i ostala naselja), opada udeo samačkih domaćinstava, a povećava se udeo domaćinstava sa 3 i 4 člana.

Za budući period se pretpostavlja da se neće menjati prosečna veličina domaćinstava, ali će zato doći do izvesnog pregrupisanja: smanjiće se udeo samačkih domaćinstava, a isto tako i domaćinstava sa većim brojem članova, dok će se povećavati udeo domaćinstava sa 2, 3 i 4 člana.

4. Neke demografske strukture stanovništva Beograda

a) Starosno-polna struktura

Starosno-polna struktura stanovništva Beograda uslovljena je karakterom porasta njegovog stanovništva. Kao što smo videli iz prethodnog izlaganja, porast stanovništva Beograda se odvija pretežno preko mehaničkog priraštaja. Iz ranijih ispitivanja migrantskog stanovništva poznato je da migrira uglavnom stanovništvo u radnom periodu života, odnosno da najveći broj stanovništva migrira između 20. i 40. godine života. Dakle, u starosnoj strukturi Beograda prevlađivaće stanovništvo u ovoj dobnoj starosti sve dok se stanovništvo Beograda povećava pretežno mehaničkim putem.

Starosna piramida stanovništva Beograda (grafički prikazana starosna struktura stanovništva) pokazuje ovu nepravilnost: osnova piramide je uža nego njen središnji deo; drugim rečima, broj stanovništva u mlađim godinama (koji je pretežno povezan sa prirodnim priraštajem) znatno je manji od stanovništva u srednjim godinama (uticaj mehaničkog priraštaja).

Pored ovoga pada u oči da je stanovništvo Beograda izuzetno mlado stanovništvo. To znači da je mali udeo stanovništva sa 60 i više godina, a da je znatan udeo mlađeg stanovništva.

Za budući period se predviđa da će starosna piramida zadržati približno isti oblik (sa uzanom osnovom i isturenim središnjim delom), zahvaljujući uglavnom tome što će se stanovništvo Beograda i ubuduće povećati pretežno mehaničkim putem. Međutim, u budućem periodu doći će do starenja stanovništva Beograda (u demografskom smislu reči). Izrazito »mlada« starosna struktura stanovništva Beograda moraće da prođe kroz demografski proces starenja stanovništva. Znatno brojnije kohorte stanovništva u središnjem delu starosne piramide (tzv. mlađe sredovečno stanovništvo a donekle i starije sredovečno stanovništvo) tokom vremena će preći u sam vrh piramide, te će se na taj način sam vrh proširiti. To znači da će se povećati udeo starog i starijeg sredovečnog stanovništva, ali će piramida zadržati isti oblik, zahvaljujući prirodnom i mehaničkom priraštaju.

b) Neke ekonomsko-socijalne strukture stanovništva

Usko povezano sa privrednim razvitkom Beograda, kao i sa pretežno mehaničkim porastom njegovog stanovništva, formirala se i ekonomsko-socijalna struktura stanovništva. Na osnovu podataka popisa stanovništva moguće je sagledati samo nekoliko parcijalnih struktura stanovništva a na osnovu poređenja podataka posleratnih popisa i pretpostavljenog budućeg privrednog razvitka, moguće je dati prognozu pravaca razvitka tih struktura.

Uporedo sa razvitkom industrije menja se udeo stanovništva zavisnog od poljoprivrede. U gradskim sredinama je taj proces brži. U velikim je gradovima veoma mali procenat stanovništva zavisnog od poljoprivrede. Takav slučaj je i sa Beogradom, s tim što postoje znatne zalihe po područjima u

okviru administrativnog područja. Dok je 1961. godine procenat nepoljoprivrednog stanovništva na gradskom području bio 98,9, u prigradskim naseljima — 78,7, u ostalim naseljima je tek 41,2.

Na gradskom području se ne predviđa daljnje povećanje nepoljoprivrednog stanovništva, jer je i sada taj procenat veoma veliki, ali se predviđa da će i dalje rasti procenat nepoljoprivrednog stanovništva u prigradskim i ostalim naseljima, odnosno da će se smanjivati procenat poljoprivrednog stanovništva. Na takav zaključak navodi i nagli porast postotka nepoljoprivrednog stanovništva između popisa 1953. i 1961. godine u prigradskim naseljima (sa 49,6 na 78,7) i ostalim naseljima administrativnog područja (sa 23,3 na 41,2).

Struktura aktivnog stanovništva prema delatnostima ukazuje i na koncentraciju industrije i uslužnih delatnosti na gradskom području, odnosno poljoprivrede u ostalim naseljima. Kod svih područja je opšta tendencija da se smanjuje broj aktivnog stanovništva zaposlenog u primarnim delatnostima, a povećava se broj zaposlenog osoblja u sekundarnim i tercijarnim delatnostima. Razlike su samo u intenzitetu tih promena po područjima. Ovakve tendencije će se nastaviti i u budućem periodu.

Interesantna je struktura stanovništva Beograda koja se obrazuje na osnovu odnosa stanovništva prema sredstvima za proizvodnju. »Radnici-službenici«, odnosno »privatnici« različito su raspoređeni po područjima administrativnog područja Beograda. Na gradskom području gro stanovništva čine »radnici-službenici«, gde je učešće »privatnika« veoma malo (uglavnom zanatlije). Na prigradskom se području zapaža znatno povećanje »radnika-službenika« (sve više radnika i službenika se naseljava izvan gradskog područja iako rade na gradskom području), a i znatno smanjenje »privatnika« (zahvaljujući uglavnom smanjenju broja poljoprivrednika).

U budućem periodu treba očekivati povećavanje kategorije »privatnika« na gradskom području, uglavnom zbog povećavanja potreba za uslugama i uslužnim zanatstvom na ovom području. Na ostalim područjima treba očekivati znatno smanjenje kategorije »privatnika«, jer će se smanjivati broj poljoprivrednika.

c) Obrazovne karakteristike stanovništva

I prema obrazovnim karakteristikama postoje znatne razlike po područjima administrativnog područja Beograda. Povezano sa napred iznetim strukturama i sa migrantskim karakterom stanovništva Beograda, i obrazovne karakteristike su distribuirane na sličan način.

Kad se govori o obrazovnim karakteristikama stanovništva, misli se na pismenost i školsku spremu. Procenat nepismenih na administrativnom području Beograda u 1961. godini kreće se od 4,5 (gradsko područje) do 22,7 (ostala naselja). Kao što se i očekuje, veća je nepismenost kod ženskog i starijeg stanovništva, dok izvestan procenat nepismenih kod mlađeg stanovništva govori o tome da će problem nepismenih još dugo egzistirati. Za buduću period treba očekivati izvesno smanjenje procenta nepismenih naročito na prigradskom području i u ostalim naseljima, ali zahvaljujući migrantskom stanovništvu taj procenat će još uvek ostati značajan.

Struktura stanovništva Beograda prema školskoj spremi znatno je povoljnija nego kod ostalog stanovništva. Međutim, pored znatne razlike po područjima administrativnog područja Beograda, treba primetiti i znatan

procenat stanovnika bez školske spreme i sa nepotpunom osnovnom školom. To je mahom migrantsko stanovništvo i ne treba očekivati znatnije promene u strukturi stanovništva Beograda prema školskoj spreml sve dok je ta struktura ostalog stanovništva znatno nepovoljnija. Za budući period treba očekivati poboljšavanje obrazovne strukture stanovništva Beograda, ali ne veoma brzim tempom. Stanovništvo Beograda se povećava pretežno mehaničkim priraštajem, ali selektivnost migracija ne utiče na taj način da se doseljava stanovništvo samo sa nekom školskom spremom, već je u strukturi migrantskog stanovništva znatan procenat i onih bez školske spreml ili sa nepotpunom osnovnom školom.

III. UMEMO ZAKLJUČKA

Demografska studija dosadašnjeg razvitka grada može da posluži kao plodna osnova za planiranje budućeg razvitka grada. Međutim, uvek treba imati u vidu celovitu sliku tog razvitka, kako bi se mogli donositi pravilni sudovi o budućem kretanju.

Na prvom mestu treba imati u vidu faktore koji utiču na brži razvitak grada. Napred su pobrojani neki od tih faktora, i tek sagledavanje njihove kompleksnosti omogućava stvaranje kompleksne slike kako dosadašnjeg kretanja tako i budućeg razvitka stanovništva grada.

Za tempo porasta stanovništva grada može se slobodno reći da je on jedna od najvažnijih komponenata razvitka grada. Od ne manje važnosti je i način na koji se povećava stanovništvo grada — da li prirodnim ili mehaničkim putem. Ukoliko se porast stanovništva grada odvija mehaničkim putem, treba imati u vidu poznatu selektivnost migracija (pol, starost, distanca itd.). Pored ostalih karakteristika migrantskog stanovništva, treba imati u vidu i kulturne karakteristike toga stanovništva, naročito one povezane sa kulturom stanovanja. Nerealno je planirati sasvim različit način stanovanja za stanovništvo koje ima određene navike stanovanja.

U sklopu sagledavanja budućeg razvitka grada treba naročitu pažnju obratiti na povezanost porasta stanovništva i promene u strukturama stanovništva. Međusobna interakcija kretanja (porasta) i struktura stanovništva je kompleksan proces i ne može se posmatrati samo preko neke od ovih komponenata. Sam porast stanovništva nam ne pruža dovoljno informacija ako istovremeno ne sagledamo i promene koje se dešavaju u različitim strukturama stanovništva.

Резюме:

ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ДЕМОГРАФИЧЕСКОГО ИЗУЧЕНИЯ РОСТА НАСЕЛЕНИЯ ГОРОДА В ПЛАНИРОВАНИИ БУДУЩЕГО РАЗВИТИЯ ГОРОДА

На более сильный рост населения города могут повлиять многие факторы в том числе историческое начало, географическое положение города, сельскохозяйственный потенциал и тп.

Рост населения города Белграда происходит в очень усиленном темпе. В последнем продолжительном периоде отмечается сильный механический

прирост. Больше всего повысилось население в пригородных районах. В результате последней переписи населения в Белграде оказалось лишь 33,5% коренного населения. В планировании будущего развития города особое внимание надо уделить росту населения и переменам в его структуре.

Summary:

**USE OF DEMOGRAPHIC STUDIES OF THE URBAN POPULATION
IN PLANNING FUTURE URBAN DEVELOPMENT**

The rate of development of the population of a town can be influenced by numerous factors such as historical origin, the town's geographical position and economic potential, etc.

The population of Belgrade is growing at a very rapid rate, but the increase has for some time been of a mechanical nature. The highest increases have been observed in suburban districts. According to the latest census, only 33.5% of the town's population are autochthonous inhabitants. In planning the town's future development, special attention should be given to the growth of the population and to changes in its structure.